

A diák szó múltja és jelenje

A pozitivista nyelvészek sokáig némi tartózkodással kezelték azt a közkeletű metaforát, hogy a szavak születnek, élnek és meghalnak. Sokáig le-kicsinyléssel emlegették Darmesteter alapvető jelentéstani művének biológiai metaforáját,¹ ma pedig az a helyzet, hogy Vendryés csaknem ugyanakkor tart előadást a szavak haláláról a párizsi „Société de Linguistique“-ben, mikor a kiváló magyar nyelvész, Balassa József is felveti ugyanazt a kérdést a „Magyar Nyelvőr“ hasábjain.² A nyelv élete, a szavak élete ismét tudományos értékű tényné emelkedett, természetesen a mai idealisztikus és lélektani hajlandóságú nyelvészet megfelelő átértékelésében.

Ezúttal egy olyan szóval, olyan kifejezéssel foglalkozunk, melynek vitalitása igen ellenálló, melynek sorsa több mint ezeröttszáz éven át végigkísérhető a különböző európai nyelvekben. Arról a szóról beszélünk, mely a Diákegyesület nevében is szerepel s melynek értelmezése körül manapság sok ingadozás és bizonytalanság merült fel. A jelen nyelvi tényei, főleg, ha kultúrszavak jelentésköréről van szó, többnyire a múltban nyerik magyarázatukat. Ezért nem lesz érdektelen visszanyúlni a szó történetébe s meghatározni jelentésfejlődésének különböző fázisait.

Abban senki sem kételkedik, hogy, a diák szó

¹ Darmesteter, *La vie des mots*, ¹² Paris, 1918.

² Balassa József, *A szavak halála a magyar nyelvben*. Magyar Nyelvőr, 1934. jan—febr.

fogalma egészen más volt négyszáz évvel ezelőtt, mint napjainkban. Tinódi Sebestyén énekes deák volt, de persze mégsem főiskolai hallgató, nem valami nótázó bölcész, vagy jóhangú jogász. A szekszárdi bégnek vagy Enyingi Török Bálintnak diákjait sem gondolnók gimnazistáknak. Itt még a szónak más-más régi jelentésével van dolgunk.

De nyúljunk még messzebbre vissza. Hagyjuk a történeti ismereteinkből s egy-egy hajdan olvasott régies szövegrészletből merített gondolatfoszláhyokat s forduljunk a nyelvtudományhoz. Kétségtelen, hogy szavunk végső forrásában görög eredetű egyházi kifejezés¹ és innen került egyrészt a középkori egyházi latinba (*diaconus*,² ebből ófrancia *diakene* > *diacre*), másrészt az óegyházi szlávba.³ Nyelvünk, mint keresztény kifejezésünk annyi más elemét, a diák szót is valószínűleg az óegyházi szlávból (más néven óbolgárból) kölcsönözte. A szó alakja a szláv *diaku-nak* megfelelően a XIV. század[^]ban *diák*, majd később, részleges hasonulással fellép a *deák* alak is. A két forma egymás mellett él a XIX. század elejéig, azóta — valószínűleg tudós visszalatinosítás révén — ismét a *diák* változat nyomul előtérbe. Ma már a *deák* alak határozottan régies színezettel bír s épp ezért maradt meg néhány régies szólásmódban (ő se jobb a Deákné vásznánál). A jelentésfejlődésben két kiemelkedő mozzanat különböztethető meg: egyrészt a kifejezés *elvilágiasodása*, másrészt ennek a kifejezésnek összekapcsolása a *latinus műveltség* fogalmával.

A két mozzanat elválasztása az Etymológiai Szótárban sem történik határozott módon. Gombocz

¹ A görög *diákonos* eredetileg szolga, kísérő, hírvivő jelentéssel bírt (v. ö. *diákoneo* szolgálni, rendezni) és csak a keresztény terminológiában kapott egyházi jelentést. A szó középgörög alakja diákos, ebből származik az óegyházi szláv alak.

² L. Du Cange, II. 836 l. Meillet-Ernout, Diet. étym. de la langue lat. 254 l.

³ Szavunk tipikus példája a görög szókincs irradiációjának.

és Melich szerint „amely szláv nyelvben a *diaku* szónak studiosus, discipulus, latinus jelentése is van, közvetve, vagy közvetlenül a magyarból való jelentésátvétellel van dolgunk“¹ Kétségtelenül helyes megállapítás, de viszont az is feltételezhető, hogy a műveltségi viszonyokból kifolyólag párhuzamos jelentésváltozások álltak be a magyarban és a szláv nyelvekben. Az alapjelentés mindenütt egyházi jellegű (diaconus),² ebből fejlődött a középkori műveltség szociális körülményei révén a „literátus, scriba, secretarius“ jelentés. Viszont magyarországi tény az, hogy mivel nálunk a tudomány nyelve latin volt, itt az európai szellemű tanultság, a műveltségtöbblet gondolatot természetesen társult a *deák* fogalmával, így fejlődik ki a XVII. században e szónak „studiosus, scholasticus“ jelentése mellé a „latinus“ értelem is.³ Szenei Molnár Albert egyik levele 1609-ből érdekes példáját adja a szó effajta használatának: „Voltak szép *deáki* gyülekezetünk közel százan az domesticusokkal egyetemben.“⁴ Látjuk, hogy itt a szó félúton van a „studiosus“ és a „latinus“ értelem között.

A XVII. században lassankint tisztul, kristályosodik a diák fogalma. A titkár, irnok leteszi a diák titulust és eltekintve egy-egy sokáig megőrzött helyi szokástól (Debrecenben 1848-ig egy állást az „utczadeákja“ töltött be,⁵ v. ö. „számtartó deák“ = antigrapheus⁶) a szó jelentése mindinkább főiskolai

¹ Etymologiai Szótár, 1285 l.

² A „szerpap“ jelentéséhez legközelebb áll a „Kirchensänger“ értelem, mely közvetlenül az előbbiből fejlődhetett (v. ö. *Diaconi Palatini* vei *Basilici*, Du Cange, i. h.), bár ezt a szót az Etym. Szótár külön cikkben (*deák 2*) tárgyalja.

³ A szó megvolt a magyarországi latinságban is *deakus* és *diacus* alakban. Érdekes idézni Szamosközy idevágó megjegyzését: „quem vulgo, quod nonnulla *latinarum* litterarum cognitione esset tinctus *Diacum*, idest litteratorem vocabant (id. Bartal, 212 l.).

⁴ Szenei Molnár Albert Napi. és Lev. 330 l.

⁵ L. Oklevélszótár.

⁶ Antigrapheus a contraseriba barbár visszagörögösítése, l. Bartal, 36 l.

vagy kollégiumi hallgatóra korlátozódik. Deákok és-doktorok jelentik ezidőtájt az ország szellemi kiváltságosait, a latin kultúra ismerőit s ezáltal a szó jelentésének oly korlátozódása állott be, melyet például a román *diac* szó máig sem ért el.¹ Ez a latinos elem uralkodik szavunk életében a XIX. század elejéig,² bár 1838-ban a „latinus“ értelem már kissé elavultnak érződik (1. Etymológiai Szótár).³ Ekkor lépünk a fejlődés új korszakába. A XIX. század a szellemi élet átszervezését hozza magával. A XVII—XVIII. században állandó jelleggel bírt értelem elhalványodik. Ekkor alakul ki a közoktatás új rendje, szakiskolák, akadémiák létesülnek, megalakul az oktatásügy modern hierarchiája. Az alsóbbfokú tanintézmények, a középiskolák fölé emelkednek a főiskolák és egyetemek, melyek tudományos jellegűek ugyan, de nem céljuk és rendeltetésük szerint a tudomány továbbvivői. Bármennyi szakfőiskolát alapítottak is, mégsem sikerült gondoskodni arról, hogy az egyetemek ne terheltesse meg szakiskolai oktatással, jogász-, orvos-, vagy tanárképzéssel. Bár voltak kifejezett különbségek főiskola és egyetem között (amott nem lehetett elérni a doktori gradust), a diákéletben, az legfeljebb annyiban éreztette hatását, hogy a szakiskolás is szerette magát egyetemistának nevezni, ami maga után vonta a *diák* szó értelmi körének kitágulását és demokratizálódását. Az utóbbi jelenséghez természetesen a diáknyomor is hozzájárult. Négy évszázaddal ezelőtt, 1546-ban is olvashatunk ugyan „az zegen kódos deyakokról“,⁴

¹ A román szó (Meyer-Lübke tévesen idézi *diag* alakban) némely esetben pl. a Budai Lexikonban, származhatik magyarból. Valószínűleg magyar hatásra megy vissza a *Laurianu-Massimu* f. akadémiai szótár értelmezése is: *diacu: studente*, 1094 l.

² V. ö. azzal a ténnyel, hogy bizonyos intellektuális pályákat nálunk sokáig „lateiner“ néven emlegettek s néha még ma is.

³ Czuczor—Fogarasinál a szó 3. értelme „latin, római“, ezzel a megjegyzéssel: „de ezen értelme már-már kiavulóban van“ (I. k. 1221).

⁴ L. az Oklevélszótárban.

de csak az ismétlődő gazdasági válságok s főleg a nagy viláégés után vált általánossá, hogy a diák nem szentelheti többé teljes idejét a tanulásnak, hanem mellékfoglalkozást is igyekszik keresni. Az ilyen diák is azonban, éppen mert főiskolás, feltétlenül beletartozik a diák fogalmába. Természetes, hogy a nők teljes mértékű egyenjogúsítása magával hozta a *diáklányok* számának állandó szaporodását is. Ebben a demokratizálódott diák-fogalomban is benne van az egész fejlődés ismertető jegye: a magasabb kultúra gondolata. Nem középkori diakónusok szolgálják többé a vallás kultuszát, nem taláros „studiosusok“ zárkóznak gögösen latin tudásuknak a „profanum vulgus“ számára érthetetlen és megközelíthetetlen fellegvárába, hanem felvilágosult, nemzeti nyelven kifejtett tudományt ápoló modern diákok. Ebbe a fogalomba különösképp beletartoznak intézetek, laboratóriumok, Eötvös Collegiumok és Collegium Hungaricumok dolgozó és kutató tagjai, kik nem érik be az átlagos tudásmennyiséggel, a kész ismeretanyag elsajátításával, hanem a tudomány munkásai, korunk kultúrjő vő jenek letéteményesei. Így emelkedik új értelmi magaslatokba e nagymúltú szó, így fogja át a szellemi életnek mindazon területeit, melyekre történelmi jogainál és hajdani jelentés tartalmánál fogva igényt tarthat. Magyar területeken tapadt e szó az európai latin kultúra roppant anyagához, magyar földön finomult a magasabb műveltség igazi kifejezőjévé,¹ méltó tehát, hogy mindazt, ami e humanista-renaissance műveltség jelenkori folytatója, ugyancsak a diák szó fogalmával kapcsoljuk össze. Ez a megnevesedés, az értelemnek ez a kitágulása már megtörtént és a céltudatos, valóban modern diákság szemében befejezett ténynek számít. Csak e szó radikális baloldali értelmezői, akik szakiskolai diploma-gyár korlátain túl

¹ Révai a „literatúrai“ is próbálta *diákosság* szóval magyarítani. Általában e szó méltó módon szimbolizálja a magyarországi latin műveltség szétsugárzását a középeurópai népeknél.

nem látnak, akik a XIX. század részükre előnyös demokratizálásában fűlig elmerültek, állítják, hogy a diákélet a képesítő oklevéllel bevégeződött. Más szóval a diákközösségnek csak imént felvett tagjai, a „homo novusok“ tagadják meg, a vérbeli, történelmi diákok, a tudomány igazi diakónusainak diákságát. A diák szó él, másfélévezredes múltjának teljes gazdagságában.

Dr. Gáldi László.